

14. Макаренко Є. І. Теорія та практика встановлення й затримання осіб, якими учинено злочин : монографія / Макаренко Євген Іванович. – Дніпропетровськ : Дніпр. держ. університет внутрішніх справ, 2011. – 468 с.
15. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. О. Малярова. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2005.
16. Гончар В. В. Деятельность следователя по розыску подозреваемых и обвиняемых : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Гончар. – М., 2007. – 188 с.
17. Есин С. Н. Криминалистическое обеспечение розыска лиц, скрывшихся от следствия и суда : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / С. Н. Есин. – М. : Моск. ун-т МВД РФ. 2009. – 223 с.
18. Павлов А. В. Задержание обвиняемого, находящегося в розыске : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Павлов. – Омск, 2009. – 223 с.
19. Сербулов А. М. О взаимодействии следователей и работников милиции при розыске скрывшихся преступников / А. М. Сербулов. // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1968. – Вып. 5. – С. 11.
20. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя / Е. Ф. Коновалов. – М., 1973.
21. Закатов А. А. Криминалистическое учение о розыске : учебное пособие / Закатов А. А. – Волгоград : ВСШ МВС СРСР, 1988.

САЧКО О. В.,

кандидат юридичних наук
викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13.13

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Приділено увагу історичним етапам становлення та розвитку інституту безпосереднього виявлення злочину.

Ключові слова: *інститут безпосереднього виявлення злочину, Статут кримінального судочинства, факти злочину, порушення кримінальної справи.*

Уделено внимание историческим этапам становления и развития института непосредственного раскрытия преступления.

Ключевые слова: *институт непосредственного раскрытия преступления, Устав уголовного судопроизводства, факты преступления, возбуждение уголовного дела.*

The article is focuses on the historicle stage in the development of direkt detection of crime.

Вступ. Здобуття будь-якої, а особливо первинної інформації, про злочини є важливим чинником протидії злочинності, але це дуже складна практична справа і теоретична проблема. Історичні етапи становлення та розвитку інституту безпосереднього виявлення злочину, сприятимуть удосконаленню діяльності органів на які, відповідно до чинного законодавства, покладено обов'язок виявляти з будь-якого джерела обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що в юридичному сенсі

діяльність з безпосереднього виявлення злочину законодавчо ще не досить чітко врегульована, що додає певних проблем правозастосовної практики.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми показує: на певну увагу до різних аспектів проблем безпосереднього виявлення злочину як у законотворчій діяльності, так і в працях учених сучасного стану правового регулювання, а також фрагментарної теоретичної розробленості проблеми безпосереднього виявлення злочину [4, с. 72–74; 5, с. 54–56; 8, с. 129–145; 7, с. 2–4; 9, с. 98–101; 11, с. 280; 23, с. 267–274] та ін.

У наявних публікаціях учених розглядаються здебільшого або проблеми реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності [22, с. 40–50; 12, с. 127; 2, с. 208; 26, с. 156] та доказування на початковому етапі досудового розслідування [14, 36–39; 18, 48 с.; 6, 314 с.; 16, 117 с.; 17, с. 241–252; 20, 236 с.], або реформування процесуальної форми [13, с. 40–50], дослідного провадження чи прийняття процесуальних рішень у даній стадії кримінального процесу [3, 151 с.]. Усебічного комплексного дослідження проблема *безпосереднього виявлення* ознак злочину так і не отримала.

Постановка завдання. Мета даної праці – аналіз історичних етапів становлення та розвитку інституту безпосереднього виявлення злочину, для ефективного використання в процесі удосконалення діяльності правоохоронних органів під час безпосереднього виявлення злочинів.

Результати дослідження. Безпосереднє виявлення злочину як окремий вид діяльності правоохоронних органів має глибоке історичне підґрунтя і здавна притаманний розшуковій формі кримінального процесу.

Ще в ст. 262 Статуту кримінального судочинства (далі – Статут) 1864 р. зафіксовано правило, відповідно до якого «попереднє слідство не може бути розпочато без законного приводу та достатньої підстави» [28, с. 188–189]. У цьому контексті В. М. Григор'єв цілком слушно стверджував, що інститут попередньої перевірки виникнув ще в дореволюційному російському кримінальному процесі у формі дізнання, що проводилося без свідків і понятих шляхом негласних розшуків, розпитів, неформального особистого посвідчення, збирання письмових та словесних довідок [10, с. 40–52].

Щодо приводів до початку слідства, то їхній перелік визначено ст. 297 Статуту, а саме: • оповістки та скарги приватних осіб; • повідомлення поліції, урядових закладів та посадових осіб; • з'явлення із зізнанням; • порушення справи прокурором; • порушення справи за безпосереднім розсудом судового слідчого [28, с. 189].

У ст. 250 Статуту містилася вимога, згідно з якою поліція про всі події, які містять у собі ознаки злочину, негайно, але не пізніше доби з моменту отримання відомостей, повідомляла судового слідчого та прокурора.

Відповідно до ст. 253 Статуту, «коли ознаки злочину або проступку сумнівні, або коли про пригоду, яка містить такі ознаки, поліція довідається з чуток (народного поговору), або, взагалі, з джерела не зовсім достовірного, то в будь-якому випадку, перед повідомленням про те за належністю вона має пересвідчитися через дізнання: чи дійсно подія трапилась, а також чи дійсно вона містить у собі ознаки злочину чи проступку».

Водночас згідно зі ст. 309 Статуту, коли судовий слідчий у повідомленнях поліції або інших адміністративних органів не вбачав достатніх підстав до провадження слідства, то тоді повідомляв про це прокурора.

Як бачимо, інститут безпосереднього виявлення та дослідчої перевірки фактів злочину зароджувався ще в 1864 р., адже Статутом передбачалася можливість аналітичної перевірки слідчим повідомлень від поліції, а за її результатами могло бути видано рішення про наявність (брак) підстав до початку слідства.

Таку концепцію було сприйнято також кримінально-процесуальним законодавством радянських часів.

В ухваленому 28 грудня 1960 р. КПК УРСР закріплювався порядок вирішення питання про порушення кримінальної справи.

Відповідно до первинної редакції кодексу приводами до порушення кримінальної справи визнавалися: • заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, службових

осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян; • повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину; • явка з повинною; • повідомлення, опубліковані в пресі; • безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Відповідно до першої редакції КПК УРСР 1960 р. перелік засобів обмежувався передбаченими ст. 97 відібраним пояснень та витребуванням потрібних документів.

В. М. Григор'єв зазначав: «на практиці були потрібні засоби, які б дозволяли швидко й без формалізму з'ясувати, чи містить подія, що потрапила в сферу діяльності правоохоронних органів, ознаки злочину... Пошуки відповідних процесуальних форм у рамках чинного законодавства привели до того, що на практиці стала проводитися так звана “дослідча перевірка”. Теоретично передбачалося, зауважує далі цей автор, що вона мала складатися лише з негласних дій, що не мають офіційної слідчої форми допитів, оглядів, експертиз тощо. Однак перевірка, що доручалася слідчим, фактично перетворювалася в сурогат попереднього слідства» [10, с. 44].

У подальшому зазначений перелік засобів перевіркої діяльності було доповнено: а) оглядом місця події [27]; а в 2001 р. б) зняттям інформації з каналів зв'язку; в) оглядом поштово-телеграфної кореспонденції г) оперативно-розшуковими заходами .

У науковій літературі, того часу, активно висловлювались пропозиції щодо зміни назви та радикального реформування стадії порушення справи. У юридичній літературі стадію порушення кримінальної справи іноді називали стадією прийняття, перевірки й розгляду заяв та повідомлень про злочини. Л. М. Лобойко та В. С. Зеленецький пропонували називати її дослідчим процесом чи дослідчим провадженням [13, с. 40–50].

В. М. Тертишник пропонував іменувати цю стадію більш змістовним поняттям, яке відповідає змісту й формі здійснюваної на цьому етапі процесуальної діяльності – дізнанням. За такою моделлю, дізнанням слід вважати діяльність з прийняття, перевірки і розгляду заяв та повідомлень про злочини, провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів та здійснення органом дізнання невідкладних слідчих дій у порушеній кримінальній справі [24, с. 149–150].

Завданнями стадії порушення кримінальної справи були: прийняття, реєстрація, розгляд, перевірка заяв та повідомлень про злочини, прийняття щодо них рішень, виявлення та запобігання злочинам. Засобами вирішення цих завдань були процесуальні дії, спрямовані на отримання доказів, захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб: огляд місця події, отримання пояснень від громадян, витребування й отримання предметів та документів, а також ревізія, контрольна закупка та оперативно-розшукові дії.

Приводи до порушення кримінальної справи – це передбачені законом (ст. 94 КПК України 1960 р.) джерела первісних відомостей про злочин, які породжують кримінально-процесуальні правовідносини та зобов'язують правоохоронні органи здійснити перевірку інформації, що міститься в них, по суті [25, с. 316].

Як бачимо, КПК 1960 р. лише називав безпосереднє виявлення злочину як привід до порушення справи, але не розкривав його змісту і форми. Не відбувалось позитивних зрушень у розв'язанні даної проблеми і в проектах КПК України.

Так, у ст. 210 Проекту КПК України станом на 31 березня 2011 р. зазначається, що «слідчий, прокурор зобов'язаний розпочати розслідування негайно після того, як із заяви, повідомлення, самостійного виявлення ним, або з іншого джерела йому стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення».

Уже пізніше в ст. 214 Проекту КПК України, розглянутому Верховною Радою України в першому читанні 2012 р., визначено: «слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний унести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування». Дана редакція була повністю збережена у КПК України, який набрав чинності 19 листопада 2012 р.

Недоліки, що мають місце під час безпосереднього виявлення органами дізнання злочинів багато в чому обумовлені недосконалістю самого адміністративного, митного

законодавства та законодавства про оперативно-розшукову діяльність, невдалим делегуванням процедур оглядів до юрисдикції підзаконних нормативних актів (правил, інструкцій, положень тощо), де недостатньо реалізуються гарантії захисту прав і свобод людини, не отримують закріплення в повному обсязі основні положення, що торкаються пізнавальної, комунікативної та засвідчувальної сторін процесу збирання та дослідження доказів, дотримання яких забезпечувало б можливість ефективного використання в доказуванні матеріалів, що вилучаються органами адміністративної та оперативно-розшукової юрисдикції [25, с. 320].

Отже, безпосереднє виявлення злочинів може мати місце під час виконання правоохоронними органами визначених законом функцій. Виконання таких функцій регламентується різноманітними законами, але є лише умовою за якої правоохоронні органи можуть стикатися з фактами кримінальних правопорушень чи їх слідами. Якщо ж будь-який із правоохоронних органів стикається з фактом кримінального правопорушення, то він має діяти за певною методологією пізнання, найраціональнішою технологією, яка була б максимально оптимальною як для закріплення доказів, так і забезпечення прав людини. Нормативні акти мають бути кодифіковані й удосконалені.

Безпосереднє виявлення злочину, на наш погляд, утворює окремий інститут кримінального процесу, який нині перебуває на етапі становлення і має отримати належний розвиток.

У загальній теорії права інститут права – система відносно відособлених норм у межах певної галузі права, що регулюють окрему групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин [21, с. 370]. Щодо правової дефініції інституту права, то в інших наукових працях містяться такі ж самі визначення: інститут права – це основний елемент системи права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин [19, с. 210].

Інститут права має свої ознаки. На думку О. Ф. Скакун, ці ознаки такі, що: 1) регулюють конкретний вид (частину) значущих суспільних відносин або здійснюють особливі завдання в даному регулюванні; 2) мають відносну самостійність, незалежність від інших інститутів права; 3) характеризуються специфічністю засобів правового регулювання [21, с. 370].

Д. А. Керимов виокремлює також таку головну ознаку, як відособлену частину групи правових норм, що склалася в середині галузі права [108, с. 175], а також юридичну єдність правових норм [19, с. 210]. У даному випадку необхідно розглянути ознаки безпосереднього виявлення злочину, як процесуального інституту.

Норми права, присвячені безпосередньому виявленню злочину, регулюють конкретний вид суспільних відносин, тобто активну діяльність щодо пошуку латентних злочинів та обставин їх учинення. Безпосереднє виявлення злочину має специфічне завдання, а саме отримання первинної інформації про латентні злочинні прояви. Інші суспільні відносини в галузі кримінально-процесуального права не виконують такого завдання. Безпосереднє виявлення злочину має також самостійність від інших інститутів кримінально-процесуального права, а саме: по-перше, правовідносини, що виникають, регламентуються окремими особливими нормами. По-друге, специфічністю правовідносин, які виникають у сфері протидії злочинності. По-третє, специфічністю суб'єктів, які вступають у правовідносини з питань виявлення злочину та їх компетенції на даному етапі дослідного провадження. Нарешті, диспозиція норми права часто може носити бланкетний характер чи бути відсылною.

При цьому безпосереднє виявлення злочину відбувається в умовах конкуренції норм, які визначають, з одного боку, завдання активної протидії злочинності, а з іншого – мають забезпечувати захист прав і законних інтересів людини, не носити характеру їх безпідставних обмежень.

Інститут безпосереднього виявлення злочину органом дізнання, слідчим, прокурором або судом має отримати досконалу процесуальну форму, яка чітко визначала б усі важливі аспекти його застосування.

Висновки. Аналіз історичних етапів становлення та розвитку інституту безпосереднього виявлення злочину, дає можливість стверджувати, що даний інститут має власну історію становлення й розвитку, яка має значення для ефективного використання в процесі удосконалення діяльності правоохоронних органів під час безпосереднього виявлення злочинів.

Безпосереднє виявлення злочину – це окремий інститут кримінально-процесуальної діяльності, який перебуває на етапі активного реформування, під час якого необхідно враховувати такі вихідні положення:

1. Безпосереднє виявлення злочину має характер збирання, закріплення та зберігання інформації щодо окремих фактів, подій чи осіб.

2. Згідно зі ст. 32 Конституції України «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини».

3. Безпосереднє виявлення злочину має характер як інформаційної, так і правоохоронної діяльності й не повинно доручатись приватним особам, а може допускатись тільки уповноваженим на це суб'єктом – правоохоронним органом.

4. У законодавстві має бути чітко визначено поняття правоохоронних органів [1, с. 384].

5. На правоохоронні органи має покладатись обов'язок під час виконання своїх повноважень отримувати та фіксувати будь-яку інформацію про будь-які злочини, що вчинені чи готуються та негайно передавати її органам дізнання чи слідства, до компетенції яких входить здійснення кримінально-процесуального провадження.

6. У діяльності щодо виявлення злочинів правоохоронні органи мають виходити з положень ст. 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

7. У законодавстві має бути визначено юридичну форму безпосереднього виявлення злочинів, чітко регламентовано процедуру провадження дій, спрямованих на безпосереднє виявлення злочинів. Щодо кожної дії, спрямованої на отримання інформації, має бути чітко визначено: хто уповноважений їх здійснювати; хто може й мусить бути при цьому присутній; процесуальні права та обов'язки учасників, процесуальна форма провадження.

8. Для безпосереднього виявлення злочину всі правоохоронні органи мають отримати рівні та уніфіковані за формою повноваження на виконання невідкладних процесуальних дій.

9. Отримуючи інформацію про злочин, який учинено чи готується, правоохоронні органи мають забезпечити її надійну фіксацію і збереження.

Список використаних джерел:

1. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навчальний посібник / Бараннік Р. В. – К. : Данкор, КНТ, 208. – 384 с.
2. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д. И. Бедняков. – М. : Юрид. лит. 1991. – 208 с.
3. Берназ В. Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспект) : монографія / В. Д. Берназ, С. М. Смоков. – Одеса : Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. – 151 с.
4. Борзов В. Лабиринты первой процессуальной стадии / В. Борзов // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С. 72–74.
5. Вицин С. Институт возбуждения уголовного дела в уголовном судопроизводстве / С. Вицин // Российская юстиция. – 2003. – № 6. – С. 54–56.
6. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : [монографія] / В. П. Гмирко // Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. – 314 с.
7. Головинская И. В. Практические проблемы возбуждения уголовных дел / И. В. Головинская // Российский следователь. – 2007. – № 10. – С. 2–4.
8. Горбачов В. П. Питання порушення кримінальної справи у проектах нового Кримінально-процесуального кодексу України / В. П. Горбачов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. Д., 2004. – № 1. – С. 129–145.
9. Григорьев В. Н. Возбуждение уголовного дела при непосредственном обнаружении признаков преступления / В. Н. Григорьев // Правоведение. – 1982. – № 5. – С. 98–101.

10. Григорьев В. Н. Проблемы развития средств обнаружения признаков преступления / В. Н. Григорьев // Пути совершенствования деятельности следственных аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1987. – С. 40–52.
11. Гуськова А. П. Нужна ли стадия возбуждения уголовного дела российскому уголовному судопроизводству? / А. П. Гуськова // Проблемы противодействия преступности в современных условиях : материалы Международной научно-практической конференции (Уфа, 16–17 октября 2003 г.). – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – Часть I. – С. 28–29.
12. Душейко Г. О. Реалізація оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи : навчальний посібник / Г. О. Душейко. – К. : КНТ, 2007. – 128 с.
13. Зеленецький В. С. Дослідче провадження за заявами і повідомленнями про злочин / В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко // Весы Фемиды. – 2000. – № 1. – С.40–50.
14. Карнеева Л. М. Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела. / Л. М. Карнеева // Сов. гос. право. – 1975. – № 2. – С. 36–39.
15. Керимов Д. А. Проблемы общей теории права и государства : в 3 т. – Т. 1 : Социология права. – М. : Современный гуманитарный университет, 2001. – 446 с.
16. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела / Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – 117 с.
17. Лобойко Л. М. Проблеми пізнання у дослідчому кримінальному процесі / Л. М. Лобойко // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 1 (4). – С. 241–252.
18. Николик В. В. Истребование предметов и документов в стадии возбуждения уголовного дела. / В. В. Николюк, В. В. Кальницкий, В. Г. Шаламов. – Омск, 1990. – 48 с.
19. Общая теория права и государства : учебник ; под ред. В. В. Лазарева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2001. – 620 с.
20. Сердюков П. П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела. / П. П. Сердюков. – Иркутск, 1986. – 236 с.
21. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. / О. Ф. Скакун – Харків : Еспада, 2006. – 570 с.
22. Скалзуб Л. П. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки як головний напрямок в сучасній оперативно-розшуковій діяльності / Л. П. Скалзуб, В. І. Васильчук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2010. – № 4 (51) – С. 40–50.
23. Статива І. І. Законодавчі прогалини стадії порушення кримінальної справи та шляхи їх усунення / І. І. Статива // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 1 (Спеціальний випуск). – С. 267-274.
24. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2002. – 432 с.
25. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник / В.М. Тертишник. [5-ге вид. доп. і перероб.]. – К. : А. С. К., 2007. – 848 с.
26. Уваров В. Г. Проблеми реалізації оперативно-розшукової інформації органом дізнання : монографія. / В. Г. Уваров – Х. : ЕДЕНА, 2009. – 156 с.
27. Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР, від 30 серпня 1971 р.
28. Уставъ уголовного судопроизводства. – Изд. XII-е (Св. зак. 1876 г. Т. XV) – С. 281.

